

ЕТИЧНИЙ МОДУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНСЬКОМУ КАТОЛИЦИЗМІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті Н.Скринник «Етичний модус національної ідеї в українському католицизмі ХХ століття» аналізується еволюція етичного модусу національної ідеї крізь призму філософсько-богословських рефлексій представників ієрархії УГКЦ ХХ ст., засадою яких виступає морально-етична складова.

Ключові слова: чеснота, гідність людини, антропоцентричність, людське життя, національна ідентичність.

Постановка проблеми. У сьогоднішньому світі моральність людини наражається на різноманітну за формами агресивну атаку гедонізму та споживацтва, зокрема у рекламі та інших засобах формування масової культури. При цьому вільний дух людини обмежується ідеологіями, політичними режимами, релігійним екстремізмом, терором, несправедливими фінансовими механізмами в умовах існуючої економічної системи, а відтак одновимірні цінності, породжуючи духовний безлад, зумовлюють і безлад суспільний. Проблема моральності людини, її ціннісних орієнтацій у сучасних умовах життя суспільства залишається вкрай важливою і актуальною, а тому вона набула в багатьох філософських концепціях та працях провідних світських вчених і богословів характеру вихідного й фундаментального питання.

Зокрема, дослідження поглядів відомих церковних діячів та богословів має також і прикладну доцільність, особливо в контексті проблеми пошуку шляхів усунення суспільних негараздів, які мають своїм джерелом безвідповідальність та аморальність певних членів суспільства. В цьому сенсі актуальним і гуманістичним, філософськи та теологічно значущим є, зокрема, розуміння Андреем Шептицьким сутності людини, аналізу її морального покликання, пошанування гідності людини, її життя тощо.

Результатом цих процесів в українському контексті виявилось, зокрема, зростання національної свідомості в українському середовищі через участь його відомих представників в національному русі. Так, важливу роль в активізації національного руху відіграло утвердження на греко-католицькому митрополичому престолі в м. Львові Андрія-Романа-Марії Шептицького (1901-1944рр.) та єпископа Г. Хомишина на кафедрі у Станіславові, погляди яких продовжують розвивати ієрархи УГКЦ на сучасному етапі.

* Скринник Н.М. – аспірантка кафедри релігієзнавства і теології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наприклад, моральні імперативи в українському католицизмі, зокрема, роль чеснот у формуванні християнського суспільства є невід'ємними від проблеми гідності життя людини і засвідчують - як від початку ХХ століття, так і сьогодні - католицький характер морально-антропологічних поглядів ієрархів українського християнства.

***Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі аспекти національної проблематики в українському католицизмі висвітлені в працях С. Кияка, А. Кравчука, В. Ленцика, О. Ліщинської, І. Остащука, Л. Филипович, П.Яроцького, О.Недавної та інших. Разом з тим, узагальнюючі праці з даної проблематики відсутні, що робить актуальною нашу розвідку. Також ідеї християнської антропології, репрезентовані в офіційних документах католицизму, роблять актуальним дослідження й аналіз тенденцій формування моральної парадигми українського католицизму, зокрема, із врахуванням суспільно-етичного вчення А. Шептицького.*

***Метою** нашого дослідження є окреслити етичний модус та аксіологічні підвалини української національної ідеї. Відповідно до мети ставимо перед собою розв'язання таких завдань: проаналізувати розуміння поняття «чеснота» як складової етичного модусу національної ідеї; з'ясувати значення гідності людини в контексті антропоцентричної складової греко-католицької теології; дослідити етичні пропозиції А.Шептицького щодо світської моралі.*

Основний зміст статті. Єдність української національної ідеї з релігійною сферою стала універсальним, історично найвищим виміром національної свідомості українців, що дозволила синтезувати історичну, державницько-правову та морально-естетичну сфери їх життя. Моральний вимір української національної ідеї в оцінці українського католицизму ґрунтується на традиції Східної церкви.

Релігійне наповнення людської екзистенції дає змогу визначити місце та роль християнина у процесі націєтворення, який характеризується переходом до формування практичних і світоглядних христоцентричних і антропоцентричних орієнтирів. В цьому контексті питання щодо місця національної ідеї в моральному імперативі посідає ключове місце, оскільки дає змогу відстежити співіснування людини в суспільстві з позицій українського католицизму ХХ століття, котра формувалась століттями і сягає ще Київського християнства.

Так, УГКЦ, в контексті соціальної доктрини католицизму, розглядає людину в повноті її екзистенції: в індивідуальній та суспільній діяльності; у світлі особистого сумління зі схильностями до гріха, слабкостями та, водночас, постійним прагненням до пізнання істини, добра, краси, справедливості й любові. Часто людина постає перед багатьма випробуваннями й спокусами; інколи чинить те, чого не хоче, та не робить те, чого прагне. Тому церква зосереджується на морально-етичних і суспільних проблемах сучасної людини, що часом стає жертвою

раціоцентризму та науково-технічного поступу. Засновник соціальної доктрини католицизму Папа Лев XIII (1878-1903) визначив завдання церкви у боротьбі з ідеями позитивізму, вказуючи на те, що людей слід спрямувати до «свободи на полі економічної і соціальної активності, яка б не відривалася від правди про людину» [Див.: Остащук І. Католицька антропологія: контекст третього тисячоліття // Вісник ПНУ. Філософські і психологічні науки. – 2008. - Вип. XI. – С. 105].

Процеси технологізації людського суспільства набули швидкого поширення ще на початку минулого століття, поставивши в основу філософського світогляду виключно емпіричний досвід, який виводив на маргінес духовні пошуки людства. Небезпеку такої постановки питання добре розумів митрополит А. Шептицький, який ставив в основу вирішення гуманітарних та суспільних проблем реалізацію цінностей Євангелія в контексті становлення національної ідеї. Він наголошував, що цей процес не має бути суто механічним, а повинен охопити усі сфери людської діяльності, в центрі якої знаходиться людина. Відтак, А. Шептицький закономірно ініціював антропологічний поворот у греко-католицизмі, що відповідало духу і настроям ХХ ст., характерною рисою чого є христоцентричність та євангельські засади. Погодимось з думкою професора С. Кияка, що проблема христоцентричності українського католицизму мало досліджена. Богословське наповнення принципу христоцентричності можемо з'ясувати з допомогою порівняння його дослідження з особою Ісуса Христа. Як у Христі поєднані божественна і людська природа, так само мають бути поєднані у своєму бутті за принципом обміну властивостями нація і церковна спільнота. Цей принцип поєднання означених інституцій є богословською парадигмою буття помісної церкви. Слід підкреслити, що візантійська традиція акцентувала спільнотність церковного буття, яка була позначена надмірним впливом держави на внутрішньоцерковні процеси. Рівень співпраці між церквою і державою в Україні характеризується значно більшим ступенем демократичності, що виражається зокрема і в етичному впливі церкви на процес становлення релігійної та національної ідентичності [Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 278].

Антропоцентризм А. Шептицький визначив як один із найважливіших методів у дослідженні церквою суспільних та соціальних проблем. Ось чому, на переконання митрополита, необхідно формувати суспільство на принципах заперечення етно-релігійного індивідуалізму, оскільки воно завдає шкоди як життю усього суспільства, так і окремої людини. Діяльність поза євангельськими принципами призводить до моральної деформації особи. Звідси випливає те, що, відповідно, справжня суспільна гармонія та рівновага можуть існувати у суспільстві лише за умови міжособистісного миру та злагоди.

За А. Шептицьким, основою моральності людини є практикування цілого ряду чеснот та повага до гідності людського життя. Основою

моральної парадигми є чесноти як невід'ємні сутнісні ознаки досконало моральної діяльності людини [Ліщинська О. Вчення про моральні чесноти у філософсько-богословській спадщині Андрея Шептицького // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. - 1999. - Вип. I. - С. 141].

Релігійна людиною прийнято вважати особу, котра ставить правду, справедливість, свободу, гідність, братерство людей на вершину ієрархії цінностей. Без них людина не може нормально жити і розвиватися, як це слушно зазначає А. Шептицький в своєму пастирському посланні «Як будувати рідну хату». Хто ставить такі вартості на друге місце, нехтує або ж легковажить ними, наголошує владика, той позбавлений духовних прикмет.

Саме вчення про чесноти, на нашу думку, можна вважати квінтесенцією філософської антропології А. Шептицького. Ця концепція висвітлена у його праці «Християнська праведність». Чеснотами мислитель, слідом за Арістотелем, називає прикмети душі, які роблять людину доброю, вдосконалюють і доповнюють її природу. Людській природі властива внутрішня боротьба, яка ставить людину перед постійним вибором, спонукає її перебувати в постійному пошуку. Людина прагне до гармонії в собі, до цілісності та гармонії із зовнішнім світом. Саме християнські моральні чесноти повинні допомогти людині стати «повним чоловіком», тобто «набута чеснота не є чим іншим, як вправою чи звичаєм, виробленим через повторювання якихсь добрих вчинків» [Шептицький А. Морально-етичні твори. – Львів, 1998. - С. 309]. Чесноти є правильним та динамічним виявом поступу особи від образу до подоби Божої. Вони є неначе тими кроками, за допомогою яких людина добровільно здійснює цей поступ. В такий спосіб А. Шептицький закликав до соціальної та релігійної солідарності, формулюючи етичні критерії, засновані на християнському законі любові.

Дослідниця спадщини А.Шептицького О. Ліщинська слушно зазначає, що «в соціально-політичній та релігійно-церковній сферах історичну перспективу національного об'єднання зумовлювали доцентрові сили (єдність, послух, любов), а перешкоджали цьому відцентрові сили (бунт, ненависть, егоїзм)» [Ліщинська О. Вчення про моральні чесноти у філософсько-богословській спадщині Андрея Шептицького // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. - 1999. - Вип. I. - С. 141].

Оскільки християнський вибір обов'язково зорієнтований на любов, то він завжди сприяє об'єднанню. Для А. Шептицького саме цей вибір, акт людської волі, був моральним стандартом, критерієм, за яким слід розпізнавати сутність історичних процесів та оцінювати поступ у справі національного об'єднання.

На думку А. Шептицького, моральні чесноти поділяються на чотири основні групи: розважливість (життєва мудрість), справедливість, відвага, стриманість. Розважливість є фундаментальною щодо інших чеснот, оскільки встановлює правильний порядок мислення. Це дає можливість людині вповні реалізуватись. Справедливість розуміється як співвідношення прав із

обов'язками. Відвага – це сила для внутрішньої боротьби людини. Стриманість опановує найнижчі пристрасті. Людина, що виховує у собі чесноти, має можливість вільно розвиватися, удосконалюватися, у всій повноті розкривати свою індивідуальність через плекання чесноти надії, яку А. Шептицький виводить із «свідoctва Бога та Його доброти». Вона росте в міру того, як людина «наближається до Господа Бога, або просто живе по-християнськи» [Шептицький Андрей, митрополит. Життя і діяльність. В 3-х т. – Т.1: Церква і церковна єдність. Документи і матеріали (1899 – 1944). – Львів, 1995. – С. 175].

Головну у християнській моралі чесноту - *любові* А. Шептицький наділяє широким спектром значень: від найелементарнішої сили, притаманної окремій людині, до загальнолюдського об'єднуючого потенціалу. А. Шептицький констатує: «Без любові усе в душі є мертво, бо воля в головнім напрямку не звернена до правдивого добра, яким є ... Всевишній Бог» [Шептицький А. Морально-етичні твори. - С. 226] Поняття християнської любові, у розумінні митрополита, виступає як синтез чеснот. Любов до ближнього - це діяльний принцип, запорука миру і злагоди. Вона постає першою умовою християнського життя. «Любов ближнього є в християнстві всім. Християнство — це наука любові, а християнська праведність — це життя любові ближнього» [Шептицький А. Морально-етичні твори. - С. 227].

Слід виділити ще один аспект моральної філософії митрополита А. Шептицького. Концептуальним у ній є розуміння гідності людини. Повага гідності передбачає визнання іншості як самодостатньої цінності, гідності людського життя як важливої моральної вимоги. Вона вибудовується за аналогією із заповіддю любові, що є фундаментальним принципом католицької антропології. Для митрополита безсумнівно, що людина – це істота розумна, яка покликана діяти згідно із природним законом. Владика вважає за абсолютно неможливе відмовитися від визначення людини як розумної істоти. «Як одиниця, так і кожна суспільність спосібна до поступу і мусить поступати, якщо хоче розвинути всі свої сили і дійти до повного ладу й гармонії», - наголошує А.Шептицький [Шептицький А. Морально-етичні твори. - С. 127-413].

Особливу увагу митрополит приділяє різниці між проявами добра і зла в душі людини. Вона є різницею між чеснотами і пристрастями й безсумнівно притаманна кожній людині. Ця висхідна очевидність дозволяє здійснювати світоглядну орієнтацію особистості взагалі та слугує мірилом для поведінки людини. Визнаючи існування природного закону, А. Шептицький займає позицію етичного ідеаліста і протистоїть етичному позитивізму, на чому ми наголошували вище. Згідно із останнім, моральні норми виникають внаслідок практичної діяльності із задоволення потреб людини і є історично зумовленими та відносними. Натомість А. Шептицький, як католицький богослов, обстоює вічний природний закон, безумовний і абсолютний.

На противагу плюралістичній індиферентності останніми роками знову порушується питання, яке стосується особистої ідентичності: хто ми є і хто я? Питання про сутність нашого Я стає винятково важливим не лише в теоретичному, але й в практичному плані. Однак хибне його розуміння може призвести до нового розмежування між людьми та громадами й ініціювати поширення фундаменталізму. На думку кардинала В. Каспера, основні права людини мають загальний характер та поширюються на усіх без винятку людей [Каспер В. Да будут все едино. – М., 2008. – С.185]. Виходячи з такого універсалізму, християни проголошують та захищають наявність у світі певного універсального порядку речей. Місце релігійності у плюралістичному світі знаходить свій сенс у категорії служіння. Однак при цьому церкву не треба сприймати як своєрідну соціальну службу, що задовольняє нагальні потреби суспільства. Тому служіння – це передусім спосіб розуміння істини. Християнство покликане запобігти небезпеці, що міститься в індивідуалізмі, ізолюваності та людській самотності. Адже плюралізм, як такий, з часом може перестати виконувати функцію тієї ланки, що пов'язує особистий та суспільний виміри. Натомість любов завжди і незмінно буде єднати людей, постаючи основою солідарності.

Щоб віддати належне принципу неповторності та унікальності кожної особистості, християнство віддає належне не лише культурній різноманітності людства, але й постійно зростаючій багатоманітності індивідуальних досвідів. Виходячи з кожної конкретної ситуації, церква шанує кожну особистість як невторне творіння Господнє. У сучасних документах Католицької церкви цей принцип відображається в такий спосіб: «Повага до людської гідності невіддільна від дотримання наступного принципу: необхідно, щоб кожен ставився до свого ближнього, без винятку, як до свого “другого я”, зважаючи, насамперед, на його життя і засоби, необхідні для гідного існування. В основі кожної політичної, економічної, соціальної, наукової і культурної програми має бути усвідомлення примату людської особи над суспільством» [Катехизм Католицької Церкви. – Синод УГКЦ, 2002. – С. 410].

Вдаючись до аналізу питання національної єдності в українському католицизмі з філософської та історичної ретроспективи, не можна оминати доробок греко-католицького єпископа Г. Хомишина (1901-1945), який глибоко інтерпретував богословський зміст моралі як одну із засад української національної ідеї. Така інтерпретація обґрунтовувалася ним у праці «Парафіяльна місія» так: «Ми повинні любити таке добро, котре би зовсім заспокоїло нашу душу і посідання котрого було би нам запевнене, що його не втратимо, і котре можна досягнути. Правда, отже, любов є та, котра любить Бога. Отже, є тільки одна любов і то любов Бога. Любов до Ісуса є найважливішою чеснотою. Вона є вершиною, вузлом досконалості» [Хомишин Г. Парафіяльна місія. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 239]. Богословський зміст моралі полягає в тому, що внутрішній характер і спосіб християнського життя покликані стати образом і подобою життя

божественного. В центрі вчення є аналіз чеснот, які має набути кожний християнин. Це загальне етичне вчення було основою для конкретних суджень Г.Хомишина про суспільні проблеми, що виникали під час його життя.

Українські ієрархи неодноразово зверталися у своїх пастирських посланнях до поваги людського життя як морального обов'язку християнина у сфері людських взаємин. Так, у соборному Різдвяному Посланні ієрархії УГКЦ 1997 року відзначається: «Божий план спасіння людства беззастережно шанує свободу і гідність свого сотворіння – людини... Могутньою силою є щира любов до свого Близнього, яка домінує над усіма людськими недоліками, любов до громади, до вірних інших церков, до іншодумців. Спадщина А. Шептицького стала твердинею української і національної, і християнської спадщини, скелею, яку не здолали» [Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). Джерела християнського суспільного вчення та служіння. – Львів, 2008. - С. 119].

Почуття власної гідності розуміється А. Шептицьким як основа для миру і злагоди між людьми. Поважаючи чужу гідність, можна зберегти свою. Це, згідно думки владики, істинний закон збереження гідності життя. Саме таке розуміння дозволяє людині поводитися гідно за будь-яких життєвих випробувань у межах розуміння цінності власного життя.

Відтак не випадково А. Шептицький у своєму посланні «Не убий» зосереджує увагу саме на проблемі абортів. Розуміючи важливість розв'язання цих проблем для розвитку української нації, він наголошує: «Особливішим способом жахливі природі є випадки, в яких родичі вбивають рідних дітей. Вже ця сама обставина, що злочину допускається рідний батько, або мати, що дитина не може боронитися, що будучи ще неохрещеною, тратить вічне спасіння — всі ті обставини, які роблять зігнання плоду особливішим родом злочину» [Шептицький А. Не убий. // Митрополит А. Шептицький. – Львів, 1995. – С. 109]. Митрополит підкреслює, що будь-які дії проти дитини не є дозволеними батькам, адже ця дитина створена на «образ і подобу Божу» та покликана до реалізації в суспільстві основних засад християнської моралі. Вчення церкви стосовно цієї проблеми, проголошене А. Шептицьким, не змінилося і не може змінитись, оскільки мова йде про найвищу вартість людського життя.

У цьому ж творі А. Шептицький звернувся і до проблеми вбивства, яке суперечить універсальним цінностям. Біблійна заборона вбивства та вчення любові отримала свою гуманістичну значимість, вийшовши за рамки суто християнської спільноти, бо ж "правдива любов обнімає всіх ближніх", а вияв братерської любові, на противагу вбивству, був обов'язком, бо "християнин, і не тільки християнин, а кожна людина зобов'язана з людської природи до любові ближнього" [Шептицький А. Не убий. – С. 110].

Ці теоретичні засади християнського життя А. Шептицький активно плекав у своїй діяльності. Коли постала проблема захисту євреїв, він

організував групу надійних людей, які займались таємним звільненням та переходом євреїв. Зокрема у межах існуючої церковної структури утворився спеціальний підрозділ, який займався захистом та сприянням безпечному переходу євреїв через кордон. Дослідник Курт Левін вказує на цю надзвичайно важливу значимість цієї діяльності А. Шептицького та мужність ченців, які здійснювали його наміри. "Цей порятунок євреїв, - зауважує він, - був можливий лише завдяки співпраці невеликої групи монахів та монахинь із деякими світськими священиками. Вони влаштовували євреїв у чоловічі та жіночі монастирі, сиротинці та лікарні, ділились своїм хлібом з біженцями, супроводжували їх, зовсім не зважаючи на небезпеку, пов'язану з присутністю євреїв" [Див: Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали (1941-1944рр.). За ред. Андрія Кравчука. – К., 2003. – С. 231].

Загалом, ієрархи УГКЦ, зважаючи на суспільні реалії, акцентували свою увагу на гуманістичних тенденціях в осягненні воєнної трагедії та її окресленні у другому спільному пастирському посланні українських єпископів, яке було виголошено на нараді в Перемишлі ще 26 серпня 1919 р.: «Тисячі невинних жертв мирного населення, ув'язнених по тюрмах, гинуть від пошесті або голодують і переносять невисказанні фізичні і моральні терпіння. Здається, що весь нарід засуджений на заглядю. Безліч убивств залишається безкарно» [Шептицький Андрей, митрополит. Життя і діяльність. В 3-х т. - Т.1: Церква і церковна єдність: документи і матеріали (1899-1944). – Львів, 1995. – С. 229]. Ці думки ще раз підтверджують основну ідею християнської антропології українського католицизму: людина покликана творити саму себе як особистість, що уможлиблюється завдяки наявності у неї свободи. Усе це, на думку А. Шептицького, стає визначальним імперативом людського життя: «Як одиниця, так і кожна суспільність спосібна до поступу і мусить поступати, якщо хоче розвинути всі свої сили і дійти до повного ладу і гармонії» [Там само. - С. 291].

Усвідомлення українським католицизмом принципу духовно-моральної природи людини тісно поєднане з її моральною відповідальністю, справедливістю, милосердям, любов'ю до ближнього. Це тому, що основу життя суспільства складає духовна діяльність, котру можна розглядати як діяльність свідомості, в процесі якої виникають певні думки і почуття, образи і уявлення про природні і соціальні явища. Результатом такої діяльності виступають певні погляди людей на світ, наукові ідеї і теорії, моральні, естетичні і релігійні погляди.

Сучасне ставлення українського католицизму до моральних цінностей аналізується у «Зверненні єпископів УГКЦ до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві» від 12 березня 1999 р., в якому наголошується на тому, що «людина - це безцінне створіння, яке Господь обдарував життям, розумом та вільною волею, це суб'єкт прав. Немає ніякого сумніву в тому, що для людини (а з нею і для всієї Церкви) вертикальний вимір, у якому регулюються відносини людини з Богом,

цілковито домінує. Він - найважливіший: ставлення людини до Бога не є додатком у людському житті, якимсь доважком для загробного життя, а причиною і метою її існування» [Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989-2008). Джерела християнського суспільного вчення та служіння. – Львів, 2008. - С. 162].

Висновки. Підсумовуючи, слід відзначити те, що вчення ієрархів УГКЦ, будучи органічно вплетеним в соціальну й антропологічну складову католицизму, має велике значення для розуміння як особистісного, так і суспільного покликання людини на сучасному етапі. Саме повага до людського життя, на їх переконання, має стати визначальним аксіологічним принципом усіх прошарків українського суспільства, а насамперед так званої «творчої меншості» (законодавців, політиків, науковців, митців, журналістів), на протизвагу інертній більшості. Глибокий зв'язок проблем віри і моралі витворює із народу цілісний організм, тобто єдину спільноту, котра не може сприйматися фрагментарно. Зasadниче твердження християнської суспільної моралі ґрунтується на тому, що в її основі закладена духовна цінність, яка є етичним твердженням, в якому виражається християнська позиція.

Антропологічна тематика є однією з основних у католицизмі. Вона ґрунтується на розумінні людини як «образу і подоби Божої», а людський феномен тлумачиться нею як динамічна цілісність, яка реалізується у певний спосіб буття. Людина не тільки діє, але й через власні вчинки творить та виявляє себе, особливо в контексті її свободи, трансцендентності і комунікативного характеру.

А н о т а ц і ї

В статтє Н.М. Скрынник «Этический модус национальной идеи в украинском католицизме XX века» анализируется эволюция этического модуса национальной идеи сквозь призму философско-богословских рефлексий представителей иерархии УГКЦ XX века, основой которых выступает морально-этическая составляющая.

Ключевые слова: добродетель, достоинство человека, антропоцентричность, человеческая жизнь, национальная идентичность.

Article of N.Skrynnyk «Ethics modus Ukrainian national idea in the Catholicism of the twentieth century» analyzed the historical evolution of ethical modus national idea through the prism of philosophical and theological reflection representatives Church hierarchy of the twentieth century., Principles for which the ethical component.

Key words: virtue, dignity, antropotsentrychnist, human life, national identity.